

лени политической цензуры в СССР. Акцентировалось внимание на том, как собственный опыт подпольной партийной работы высшего партийно-государственного руководства СССР повлиял на создание органов идеологического контроля, формирования его форм, видов и методов работы.

Ключевые слова: политическая цензура, идеологический контроль, тоталитарное государство, цензура Российской империи.

The author singled out the individual nuances of using the methods of censorship control of the Russian Empire in the formation of political censorship in the Soviet Union. Focus on how their own experience of the underground party top party and state leadership of the Soviet Union influenced the creation of ideological control, the formation of its shapes, forms and methods of work.

Key words: political censorship and ideological control, a totalitarian state, censorship of the Russian Empire.

Ірина САВЧЕНКО*

Ідеологічна складова книговидавництва в УСРР (1919–1920 рр.)

У статті авторка досліджувала вплив більшовицької ідеології у книговидавництві в УСРР. Доведено, що у 1919–1920 рр. книговидавнича діяльність компартійних і радянських органів спрямовувалася на масову ідеологічну обробку різних соціальних прошарків українського суспільства.

Ключові слова: книговидавництво, книга, Державне видавництво, більшовизм, ідеологія.

Відновлення радянської влади в Україні у 1919 р. супроводжувалося активною ідеологічною діяльністю більшовицьких партійних та радянських органів. Закономірно, що пріоритет надавався розповсюдженню літератури суспільно-політичного, комуністично-соціалістичного змісту: преси, листівок, брошур, книг.

* Савченко І.В. — молодший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

Партійно-радянські урядові кола турбувало те, що, в силу їх незначного впливу на життя українського суспільства, в Україні радянська книжка була лише вкрапленням у морі книжкової продукції. Ця точка зору знайшла відображення і в ярликових сентенціях радянської історіографії:

«Серед книжкової продукції часів громадянської війни (*мається на увазі 1918 – початок 1919 рр. — І. С.*) тільки окремі книги були радянськими. Всі інші видання являли собою майже виключно буржуазно-націоналістичну і антирадянську літературу. Переважали книги, в яких викладалася фальсифікована історія України, вихвалялися зрадники українського народу. Навіть учбова література була проїнята отрутою націоналізму»¹.

Ліквідувати цю «прогалину» планувалося виданням радянської книги, наповненої комуністичною ідеологією і спрямованої на прищеплення населенню доцільності поглиблення революційних перетворень. Потрібно було докорінно, у більшовицько-радянському ключі, змінити тематичний характер книжкової продукції, забезпечивши, зокрема, й, таким чином, ідеологічний вплив нового режиму на українське суспільство. Саме в цей час, виходячи із ідеологічних і практичних завдань радянського будівництва, друкована продукція поступово концентрується в руках партійних органів і держави.

12 грудня 1918 р. «з метою правильного направлення газетної інформації і вчасного повідомлення про становище справ на Україні, в Радянській Росії та на Заході» при Тимчасовому робітничо-селянському уряді України було створено Бюро преси². Через тиждень після взяття Харкова червоноармійськими частинами, 10 січня 1919 р., організовується Харківське губернське агентство Центродруку, яке мало займа-

¹ Див.: *Молодчиков О.В.* Українська Радянська книга (1917–1964) // Книга і друкарство на Україні. К.: Вид-во «Наукова думка», 1964. – С. 216.

² Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917–1941 рр.: Зб. д-в. Т. 1 (1917 – червень 1941 рр.). – К., 1959. – С. 26.

тися розповсюдженням видань, що надходили з РРФСР, а також друком та поширенням книг, брошур з питань комуністично-соціалістичних перетворень, боротьби з контрреволюцією³. При відділі освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України було утворене Центральне видавниче бюро, яке з лютого 1919 р. контролювало та планувало вихід у світ різноманітних видань⁴.

Книжкові видання, які побачили світ під егідою Центрального видавничого бюро при Наркомосі УСРР відзначалися явним ідеологічним навантаженням. За два місяці (січень–березень 1919 р.) воно підготувало і випустило 50 брошур. Серед 13 видань, виданих тиражем 10–30 тис. примірників, значилися біографія В. Леніна, збірник Дем'яна Бедного, Лукіна «Церква і Держава». Мабуть, без цих видань, або ж брошур Зинов'єва, Каутського, Мерінга, Ейснера, які передавалися до друку, «вижити» українській спільноті було б важко. Натомість зустрічаємося з промовистим фактом — розроблені і сплановані дві серії систематичної біологічної бібліотеки (більше 30 назв) припинили видавати оскільки проект «не зустрів співчуття в урядових колах»⁵. Отже, більшовики розуміли глибинну суть, здавалось би, простого запитання «Що народ читає?» саме в ключі вирішення проблеми утвердження у свідомості мас класових ідей боротьби за радянську владу.

Декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України 13 січня 1919 р. було утворено «Українське Центральне агентство по розповсюдженню творів друку» (Укрцентраг)⁶.

³ Молодчиков О.В. Українська Радянська книга (1917–1964). – С. 214.

⁴ Золотоверхий І.Д. Становлення Української радянської культури (1917–1920 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 193, 194.

⁵ Коммунар (орган Харьковского губернского комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины). – 1919. – 16 марта.

⁶ На засіданні були присутні: Г. П'ятаков, В. Затонський, Е. Квірінг, М. Рухимович, Б. Магідов, Артем, Ф. Земіт, Корольов і Боголепов. – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 1, оп. 1, спр. 15, арк. 77. 16 січня 1919 р. декрет оприлюднений на сторінках «Известий Временного

Структурно воно підпорядковувалося відділу освіти (з правами самостійного підвідділу) Тимчасового робітничо-селянського уряду України⁷.

Відомство 20 лютого провело нараду зі своїми губернськими агентами, представниками культурно-освітніх організацій України. Учасники наради затвердили проект інструкції губернським та повітовим агентствам, визначили порядок їх роботи по постачанню населення міст і сіл книгами, газетами, журналами, наочними посібниками, плакатами, летючками⁸. Укрцентраг наголошував, що потрібно

«широко поставити весь апарат розповсюдження, інакше уся наша робота ні до чого не приведе: завдання радянської пропаганди виконанні не будуть»⁹.

Зважаючи на значення агітаційно-пропагандистської роботи, уряд УСРР перевів справу більшовицько-радянської пропаганди в ранг державної політики. РНК 27 лютого 1919 р. прийняла декрет «Про створення Народного комісаріату радянської пропаганди», який мав забезпечити керівництво і об'єднання

«загальної пропаганди, спрямованої на розвиток і зміцнення в свідомості трудових мас ідей революційно-комуністичного будівництва, а особливо ідеї Радянської влади».

Цілком зрозуміло, що для виконання цієї програми потрібно було, зокрема, визначитися з тематикою і книжкових видань. На наркомат покладалося завдання

«підбирати і редагувати книжки, брошури, листівки і плакати політичного, економічного і подібного цьому змісту з ме-

робоче-кресьянського правительства України и Харьковского Совета рабочих депутатов».

⁷ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917–1941 рр. – С. 27–28.

⁸ Коммунист (орган Центрального и Харьковского комитетов Коммунистической партии (большевиков) Украины). – 1919. – 14 марта.

⁹ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919). Зб. док. і мат. – К., 1962. – С.85.

тою друкування і передруковування їх на території УСРР, або з метою виписки їх із дружніх соціалістичних республік»¹⁰.

Безсумнівно, в Україні сподівалися на «дружність» радянської Росії, де продукувалися теоретичні ідеї комуністичних перетворень, визначалися форми та шляхи їх втілення в життя. Мільйонні тиражі російської прокомуністичної друкованої продукції розповсюджувалися поза межами РРФСР¹¹.

Серед російської книжкової продукції, що надходила з РСФСР, переважала агітаційно-політична література, яка пропагувала політику комуністичної партії та радянської влади¹². На початок березня 1919 р. з Москви було одержано три вагони літератури, яка в основному носила пропагандистський характер¹³.

Проте, насичення України ідеологічно спрямованою друкованою продукцією гальмувалася ускладненнями одержання прокомуністичної літератури з радянської Росії. ЦК КП(б) У і РНК УСРР намагалися забезпечити видання агітаційно-політичної літератури безпосередньо в Україні. У зв'язку з цим, зокрема, Укрцентраг організував власне видавництво для перевидання московських і петроградських видань та друкування нових книг. Окрім Харкова, свої видавництва Укрцентраг організував в Києві, Катеринославі, Полтаві та

¹⁰ Завдання українського наркомату пропаганди були співзвучні з комуністичними мареннями перемоги «світової революції». Він видав «також агітацією та пропагандою комуністичних ідей між закордонними співгромадянами своєї республіки, що живуть поки що в ярмі ворогів Радянської влади». – Див.: ЦДАВО України, ф. 1, оп. 1, спр. 15, арк. 4–6.

¹¹ Центральна розподільча комісія при Центродруку у 1919–1920 рр. виділяла 10% друкованої продукції РРФСР для України. Див.: *Молдчигов О.* Книга радянської України. – К.: Вид-во політ. л-ри України, 1974. – С. 45, 46.

¹² *Ківшар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). – К., 1996. – С. 172.

¹³ Коммунист (орган Центрального и Киевского городского комитетов Коммунистической партии (большевиков) Украины). – 1919. – 14 марта

інших великих центрах України, де це можливо було зробити, зважаючи на технічні умови¹⁴.

У березні 1919 р. на замовлення Укрцентрагу було схвалено видання українською та єврейськими мова брошур: В. Леніна «Чергові завдання радянської влади» та «Революційна війна», О. Колонтай «Робітниця-мати», «Сім'я та держава», Л. Троцького «Організація Червоної Армії», А. Луначарського «Культурні завдання робітничого класу», Л. Рейснер «Що таке радянська влада?»¹⁵. До видавничих планів були включені роботи В. Леніна «Государство и революция», К. Маркса і Ф. Енгельса «Манифест Коммунистической партии» накладом в 20 тис. примірників¹⁶.

З метою масованого ідеологічного впливу на маси ЦК КП(б)У створив у березні 1919 р. у м. Києві власне партійне видавництво «Космос». Його зусиллями було організовано видання серії соціально-політичної літератури з яскравим комуністичним наповненням і забарвленням. Першими у серії вийшли брошури «Енгельс Фрідріх. Основи комунізму. Зі спадщини Енгельса», «Ленін В.І. Як комуністи-більшовики ставляться до середнього селянства. Доповідь В. І. Леніна на VIII з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р. зі вступною статтею В. Карпінського і постановами з'їзду. Переклав з російської Андрій К.».

Зважаючи на гостроту аграрного питання в Україні та намагання більшовиків перетягти селянство на свою сторону, ця публікація з ідеологічно-практичного погляду була досить-таки актуальною. Не дивно, що впродовж короткого проміжку часу брошура витримала 4 видання накладом по 30–40 тис. примірників кожне. За короткий час видавництво випустило низку брошур виключно партійної тематики ти-

¹⁴ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919). – С.85.

¹⁵ Коммунист (орган Центрального и Киевского городского комитетов Коммунистической партии (большевиков) Украины). – 1919. – 23 марта.

¹⁶ *Молодчиков О.В.* Українська Радянська книга (1917–1964). – С. 216.

ражем не менше 50 тис. примірників. Усього ж за час своєї діяльності (березень – початок серпня 1919 р.) видавництво ЦК КП(б)У «Космос» видало 18 назв книг і брошур. Друкувалися його видання у київській типографії, яка належала кооперативному видавничому товариству «Большевик»¹⁷.

Особливу увагу партійно-радянські органи приділяли виданню літератури для діючої армії. Виданням і розповсюдженням літератури для червоноармійців, зокрема, займалося політуправління наркомату військових справ України. Його редакційно-видавничий відділ видав у березні 1919 р. 2 млн. примірників книг, брошур, листівок¹⁸, а на травень сумарний тираж вже складав 6 759 000 примірників різної літератури (із 90 назв брошур 19 друкувалися українською мовою, а з 72 назв листівок — 13)¹⁹. Цікаво, що більшовицькі пропагандисти, які відзначалися атеїстичною войовничістю, не гребували за потреби звертатися до християнських цінностей хоча б за формою їх подачі читачеві. Так, агітаційно-просвітній відділ наркомату підготував «10 заповідей читача-червоноармійця»²⁰, які поширювалися серед військових.

В одному із звернень до червоноармійців вказувалося на більшовицьке ідеологічно-світоглядне значення книги:

«Книжки, брошури, звернення, листівки — ось наші снаряди, які вже нам здобували і здобудуть перемогу. Проти цих снарядів не могли встояти навіть такі дисципліновані армії, як чехословацька та німецька. Ці снаряди не вбивають, а, навпаки, просвіщаючи голови наших братів-робітників і селян, трудового козацтва і всіх тих, хто має бути з нами, розвіють задушливий газ буржуазної брехні та обману»²¹.

¹⁷ Радченко С.С. Издательская деятельность партийных комитетов КП(б) Украины в 1918–1925 гг. – К.: Вища школа, 1989. – С. 33, 34.

¹⁸ Молодчиков О.В. Українська Радянська книга (1917–1964). – С. 214.

¹⁹ Золотоверхий І.Д. Становлення Української радянської культури (1917–1920 рр.). – С. 188.

²⁰ Коммунист (орган Центрального и Киевского городского комитетов Коммунистической партии (большевиков) Украины). – 1919. – 3 апреля.

²¹ Молодчиков О.В. Українська Радянська книга (1917–1964).– С. 218.

Наголосимо, що такі «книжкові снаряди» широко розповсюджувалися і серед цивільного населення прифронтової смуги шляхом створення пересувних військових баз з ідеологічно вивіреною літературою при губернських та повітових військкоматах та ревкомах²².

Найбільш потужний ідеологічний книжково-видавничий «залп» був зроблений українськими більшовиками після прийняття у березні 1919 р. VIII з'їздом РКП(б) нової програми Комуністичної партії. Для ілюстрації цієї тези звернемося до даних дослідника С. Радченка. На початку квітня видавництво «Космос» опублікувало брошуру «РКП(б). Програма Российской Коммунистической Коммунистической партии (большевиків). Принята VIII съездом партии 18–23 марта 1919 г.».

Майже одночасно програма партії була опублікована українською мовою. Зокрема, двома випусками у видавництві «Космос» вийшла українською мовою книга М. Бухаріна «Програма комуністів (більшовиків), 1919». У 1919 р. програму РКП(б) і виступ В. Леніна на VIII з'їзді РКП(б) публікували одночасно у 18 містах України. До видання цього документу були залучені практично всі причетні до партійних організацій видавництва. Географія була достатньо широкою. У Києві це було видавництво «Космос» — 8 видань (6 українською і 2 російською мовами), Київський губком КП(б)У, Агітвидав, Видавництво федерації іноземних груп КП(б)У, Центральне видавниче бюро, Всеукрвидав при ВУЦВК, Політуправління Наркомату по військових справах України, Культпросвітколегія при ВРК Шулявско-Лук'янівському районі — по одному; в Харкові — «Центропечать» КП(б)У, Агітпросвітуправління Харківського окружного військового комісаріату, Українське центральне агентство по постачанню та розподілу виробів друку, ЦК КП(б)У, Редлітвідділ Видавничого бюро при Наркомосі УСРР і Агітпросвіт Харківського Губвійському — по одному; в Бахмуті — Донецький губком КП(б)У — одне; в Катеринославі — обласний комітет партії Донецько-Криво-

²² Коммунист (орган Центрального и Харьковского комитетов Коммунистической партии (большевиків) Украины). -. 1919.-14 марта.

різького басейну, «Всевидав» (відділ в Катеринославі) — по одному; в *Павлограді* — обласний комітет партії Донецько-Криворізького басейну — одне; в *Житомирі* — Волинський губком КП(б)У — одне; в *Кам'янець-Подільському* — Кам'янецький комітет партії комуністів (більшовиків) України, «Всевидав» (відділ в Кам'янець-Подільському), Агітпросвіт при Кам'янецькому повітвійськомі, Кам'янець-Подільський видавничий відділ Подільського губерньського народного управління — по одному; в *Одесі* — підвідділ агітації і пропаганди при відділі управління Одеського губвиконкому, агітпропвідділ Одеського губкому КП(б)У — по одному; в *Полтаві* — губвідділ радянської пропаганди — одне; в *Пирятині* — культпросвітвідділ при Пирятинському виконкомі — одне; у *Вінниці* — колегія при Подільськом губвиконкомі Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів — одне; в *Херсоні* — Херсонський повітовий відділ Всевидаву, політвідділ РВР Південного фронту, політуправління Одеського військового окружного командування, 1-а Радянська Стрілецька дивізія, політуправління Н-ської армії, політуправління РВР XII армії, політвідділ XIII армії, політвідділ XIV армії — по одному. Усього вийшло 44 видання програми РКП(б). Її опублікували майже всі партійні видавничі організації, які виникли і функціонували в цей час²³. Можна з певністю підкреслити, що більшовики намагалися пропаганді своїх програмних ідей надати масового характеру.

В обоймі радянських пропагандистських видань початку 1919 р. були й видання антирелігійного спрямування. Так, Укрцентраг у 1919 р. видав брошуру В. Данилова «Черное воинство», де роз'яснювалося значення декрету про відокремлення церкви від держави та показувалася боротьба духовенства проти Радянської влади²⁴.

Важлива роль пропагандистській літературі відводилася у проведенні політичної та культурно-освітньої роботи се-

²³ Радченко С.С. Издательская деятельность партийных комитетов КП(б) Украины в 1918–1925 гг. – С. 33–34.

²⁴ Молодчиков О.В. Українська Радянська книга (1917–1964). – С. 220.

ред сільського населення. У резолюції «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі» VIII з'їзду РКП(б) у березні 1919 р. вказувалося на необхідність

«поширення загальної політичної і спеціальної для селян видаваної популярної літератури... у витриманому комуністичному дусі»²⁵.

З цією метою була створена широка мережа хат-читалень, які централізовано постачалися листівками, газетами, журналами, брошурами. Хати-читальні були перетворені на центри ідеологічної роботи серед місцевого населення. На з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Чернігівської губернії (13–15 квітня) підкреслювалося:

«Хати-читальні в самих глухих селах мають бути провідниками ідей комунізму і соціалістичної культури. Вони повинні включати у своє відання всю селянську бідноту і влити світ науки в середовище темних з вини капіталу»²⁶.

Зважаючи на умови воєнного часу перед хатами-читальнями ставилися завдання по проведенню мобілізаційних заходів. Так, 21 березня 1919 р. агітаційно-просвітній відділ Катеринославського повітового військового комісара зробив розпорядження про створення хат-читалень для:

«підняття авторитету Робітничо-Селянської Червоної Армії» та «популяризації ідей серед широких мас робочого населення підготовки їх до вступу в ряди Червоної Армії».

Мета роботи хат-читалень визначалася, зокрема:

«необхідністю зміни порядку розповсюдження друкованого матеріалу із хаотичного і стихійного і неорганізованого процесу — в процес систематичний і організований»²⁷.

²⁵ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 2. 1917–1924. – М., 1970. – С. 81.

²⁶ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 – серпень 1919). – С. 191.

²⁷ Книга и книжное дело в Украинской ССР. Сб. док. и мат. 1917–1941. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 22, 23.

Звичайно, «систематичність і організованість», насамперед, передбачала насичення ідеологічно вивіреною книжковою продукцією.

У квітні 1919 р. підхід радянсько-партійних органів до характеру видань став більш жорсткішим. Пленум ЦК КП(б) на пропозицію Організаційного Бюро ЦК прийняв постанову про «Видавництво і редакційну колегію» (6–9 квітня 1919 р.). Партійним рішенням було проголошено створення редакційно-видавничої колегії — верховного закладу,

«який спостерігає за усією видавничою справою УСРР [...] і маючого право вирішувати питання про необхідність випуску в світ того чи іншого друкованого твору»²⁸.

Декретом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (опублікований 09.05.1919 р.), окремі радянські видавництва, що існували при різних комісаріатах військового та цивільного відомств, були об'єднані у Всеукраїнське видавництво (Всевидав), підпорядковане безпосередньо Президії ВУЦВК²⁹. У цьому ж місяці ВУЦВК прийняв постанову «Про Централізацію радянської пропаганди» (опублікована 21 травня 1919 р.), за якою

«вся справа пропаганди і популяризації ідей Радянської влади і радянського будівництва зосереджувалася у віданні найвищого органу влади в УСРР».

²⁸ Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях, съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 1. 1918–1941.– К., 1976. – С. 58.

²⁹ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917–1941 рр. – С. 47, 48. 18 серпня 1920 року Президія ВУЦВК затвердила положення про Всевидав, в якому дано визначення його функцій. У галузі видавничій Всевидав повинен був об'єднувати і регулювати видавничу діяльність всіх відомств, використовувати підприємства поліграфічного виробництва, розподіляти папір, що може бути використаний для друкування газет, брошур, листівок і плакатів. Всевидав мав право обліку і розподілу друкованих творів, монополізації справи розповсюдження і експедиції друкованих творів з метою планомірного і доцільного постачання населенню республіки.

У складі Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету створювався відділ агітації і пропаганди, якому передавалися структури Народного комісаріату радянської пропаганди³⁰.

Проте, у повній мірі розгорнути свою діяльність Всеукраїнське видавництво не змогло у зв'язку з наступом і перемогами денікінських військ. У грудні 1919 року відновлення діяльності Всевидаву було поставлено на порядок денний.

У Серпухові 20 грудня 1919 р. на засіданні Всеукраїнського Ревкому була прийнята ухвала про організацію відділу друку і пропаганди Всеукрревкому, до якого повинні були перейти функції колишнього Народного комісаріату пропаганди. Відділ 6 січня почав свою діяльність у Харкові. Одночасно було надіслано одного з членів Колегії до Києва для організації видавничої справи на Правобережжі. Постала потреба точно фіксувати обсяг діяльності відділу, розмежуватися з установами, близькими до нього за своєю роботою та визначити з ними взаємовідносини. 21 січня 1920 р. відділ було перейменовано на «Всеукраїнське державне видавництво»³¹.

Видавництво розміщувалося в Харкові, але мало свої відділення в багатьох містах України — Києві, Катеринославі, Херсоні, Одесі, Білій Церкві, Вінниці, Полтаві, Миколаєві, Таганрозі, Запоріжжі, Єлисаветграді. Книги для ДВУ друкував навіть агітпоїзд «Більшовик».

Всеукрдержвидав керував видавничою справою республіки, а також поширенням друкованої продукції. Він мав право регулювати видавничою діяльністю всіх організацій республіки, першочерговим правом використанням поліграфічного виробництва і розподілу паперу. У лютому 1920 р. головою колегії Всеукрдержвидаву був призначений В. Блакитний (Елан).

³⁰ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917–1941 рр. – С. 51.

³¹ Руда З.І. До історії Державного видавництва України // Українська книга. – К.; Харків.: Ред.-вид. від. кн. палати УРСР, 1965. – С. 163.

Формально Всеукрдержвидав не було партійним видавництвом. Одначе, зовнішня його позапартійність була оманливою. Навіть побіжний, фрагментарний огляд тематики, характеру, спрямованості його видань дає підстави констатувати, що видавництво повністю підпадало під партійний вплив. Так, в 1920 р. видавництвом було випущено 676 назв книжкової продукції, із них 334 — брошури агітаційно-пропагандистського змісту накладом у 4 млн. примірників. Питанням соціалістичного будівництва було присвячено 20 назв видань тиражем 600 тис. екз. Між тим, за назвами та тиражністю агітаційно-пропагандистських видань губилися всього лише 10 наукових видань (105 тис. екз.), 36 науково-популярних брошур (545 тис. екз.) та 27 видань художньої літератури. Важливо також звернути увагу й на мовну політику видавництва. Спостерігаємо більшість назв видань українською мовою (465 із 676). Одначе їх тиражність складала лише 2 152 800 примірників.

Наголосимо, що видавництво відзначалося оперативністю виконання замовлень ЦК КП(б)У. ЦК КП(б)У 31 січня 1920 р. звернулося у «Всеукрдержвидав» з проханням

«видрукувати “Доклад тов. Ленина по вопросу о работе в деревне” 25 тис. экз. і “Резолюции 1-го Всероссийского Совета по работе в деревне” 50 тис. экз.».

21 вересня 1920 р. агітпроп відділ ЦК КП(б)У запропонував видавництву написати агітброшури (від 0,5 до 2 аркушів) на теми: «Чего добивается Врангель?», «Врангель и французские банкиры», листівку зі зверненням до солдатів армії Врангеля «Идите к нам!»³².

Чільне місце серед книжкової продукції масово-політичного характеру займали а література. Великими тиражами випускалися окремі твори В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса.

У 1919 р. в українському перекладі виходять перші твори К. Маркса і Ф. Енгельса. Київське видавництво «Космос» випустило брошурую працю Енгельса «Основи комунізму» (без

³² Радченко С.С. Издательская деятельность партийных комитетов КП(б) Украины в 1918–1925 гг. – С. 39, 65, 66, 70,

зазначення тиражу). У 1920 р. полтавський філіал Всеукраїнського державного видавництва випустив 25-тисячним тиражем «Маніфест Комуністичної партії партії» Маркса і Енгельса». Одночасно з українськими виданнями продовжували виходити твори Маркса і Енгельса російською мовою: «Маніфест Комуністичної партії» (Харків, 1919, Київ, 1919, Одеса, 1920); «Невидані статті» (Харків, 1919); «18 брюмера Луї Бонапарта» (Харків, 1918); «Революція і контрреволюція в Німеччині» (Харків, 1918), «Війна і революція» (Харків, 1919), «Наймана праця і капітал» (Одеса, 1920)³³.

Партійні органи вживали заходів щодо забезпечення видання творів В. Леніна. У 1919 р. київське видавництво «Космос» випустило окремою брошурою доповідь В. Леніна на VIII з'їзді РКП(б) про роботу на селі під назвою «Як комуніст-більшовики ставляться до середнього селянства». Брошура вийшла на 24 сторінках, без зазначення тиражу. У тому ж році вона була ще двічі перевидана на 30 і 32 сторінки (без зазначення тиражу), а в 1920 р. вийшла і в Харкові тиражем в 10 тис. примірників. У 1919 р. було, видано як, російською, так і українською мовами 25 назв творів В. І. Леніна. Серед них російською мовою — брошура «Боротьба за хліб (Доповідь про боротьбу з голодом)», випущена в Харкові 40 тис. тиражем, і в Лубнах обсягом 32 стор., без зазначення тиражу; брошура «Всі на роботу в справі продовольства й транспорту», видана двічі в Харкові обсягом 8 стор., без зазначення тиражу. Кам'янець-Подільська організація КП(б)У видала окремою брошурою працю В. Леніна «Держава і революція. Вчення марксизму про державу...». обсягом 16 стор., теж без зазначення тиражу. «Доповідь про роботу на селі» (VIII з'їзд РКП(б) 18–23 березня 1919 р.) була видана окремою брошурою двічі в Харкові, один раз в Одесі і один раз Політуправлінням Н-ської армії обсягом 16–18 стор., без зазначення тиражу, і в 1920 р. в Катеринославі.

³³ Багмут Й., Шморгун П. Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні. Біб. покажч. Вид. 2-ге, доп. – Харків: Ред.-вид. від. кн. палати УРСР, 1965. – С. 31, 32.

У 1920 р. Державне видавництво видало в Києві 5 праць В. І. Леніна українською мовою, у тому числі «Великий почин» (без зазначення тиражу), «Завдання спілок молоді» (5 тис. прим.), «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» (без зазначення тиражу).

Державне видавництво в Харкові випустило ленінські видання: «Дитяча хвороба “лівизни” в комунізмі» тиражем 10 тис. прим., «Чи вдержать більшовики державну владу?» тиражем 30 тис. прим. і інші.

Всього за 1919—1920 рр. на Україні було видано російською і українською мовами 42 праці В. І. Леніна, з них 27 не мали позначення тиражу і 15 вийшли загальним тиражем 313 тис. примірників³⁴.

Таким чином, у 1919–1920 рр. книговидавнича діяльність компартійних і радянських органів, спрямована на масову ідеологічну обробку різних прошарків українського суспільства, стала важливою ділянкою як державної, так і партійної роботи. Гасла якнайшвидшого піднесення політичної свідомості трудящих, мобілізації їх на боротьбу за утвердження соціалістичного ладу, пробудження до нового життя робітничих і селянських мас, заклики відстояти «завоювання Великого Жовтня», «добити ворога» склали домінують більшовицько-радянських видань 1919–1920 рр. В книгах, брошурах, які виходили в цей період, народним масам, зокрема, втлумачувались основи нового соціалістичного ладу, завдання радянської влади в боротьбі проти зовнішніх і внутрішніх ворогів («контрреволюційних підлих зрадників, запеклих ворогів українського народу — грушевських, петлюр, винниченків, скоропадських»), за націоналізацію фабрик, заводів, землі. Загалом же партійно-радянська книговидавнича справа стала важливим засобом пропаганди і прищеплення комуністичної ідеології, сприяла формуванню ідеологічної монополії впливів на українське суспільство.

³⁴ Багмут Й., Шморгул П. Твори В. І. Леніна на Україні (видання, розповсюдження і переклад). – К.: Держвидав політ. л-ри УРСР, 1960. – С. 85, 86.

В статье автор исследует влияние большевистской идеологии в книгоиздательстве УССР. Доказано, что в 1919–1920 гг. книгоиздательская деятельность компартийных и советских органов направлялась на массовую идеологическую обработку разных социальных слоев населения.

Ключевые слова: книгоиздательство, книга, Государственное издательство, большевизм, идеология.

The author examines the impact of the Bolshevik ideology in book publishing USSR. It is proved that in 1919–1920's. book publishing kompartiyneh and government bodies directed to the mass indoctrination of different social strata.

Key words: book publishing, book, State Publishing House, Bolshevism, ideology.

*Валерій ВАСИЛЬЄВ**

Порівняльний аналіз голоду та Голодомору: Вінницька область (1920–1940-і рр.)

У статті здійснено порівняльний аналіз впливу різних чинників на виникнення та перебіг голоду в Вінницькій області, що періодично спалахував протягом 20–30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Голод, голодомор, клімат, хлібозаготівлі.

Впродовж останніх років з'явилося чимало публікацій присвячених голоду 1920-х, 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. у Вінницькій області¹. Проте значна кількість проблем цих жахливих катастроф в історії Європи ХХ ст. залишаються недос-

* *Васильєв В.Ю.* — завідувач сектором історико-енциклопедичних досліджень відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних ресурсів Інтернету Інституту історії України НАН України, кандидат історичних наук, доцент.

¹ Попередній історіографічний аналіз наукової літератури здійснив вінницький історик та архівіст В. І. Петренко. Див.: *Петренко В.І.*